

Åke Viberg

UNIVERSELLT OCH SPRÅKSPECIFIKT I DET SVENSKA ORDFÖRRÅDETS ORGANISATION¹

1. Introduktion

I den här uppsatsen kommer svenskans ordförråd att betraktas i ett tvärspråkligt perspektiv. (Jämför Viberg 1992). Med det menas att jag kommer att försöka ange vilka drag i svenskans struktur som representerar allmänt återkommande mönster i världens språk (**universella drag**) och vilka drag som är mer eller mindre unika (**språkspecifika drag**) och oftast saknar en motsvarighet i andra språk, eventuellt med undantag av de närmast besläktade språken. Även inom ett språk uppvisar språkspecifika drag ofta mer komplexa egenskaper i olika avseenden än universella drag, vilket är utgångspunkten för **markeringsteorin** (Greenberg 1966). Omarkerade drag förekommer i fler språk än markerade samtidigt som de t ex har högre frekvens i enskilda språk och representerar en föredragen tolkning i fall av neutralisation. Uppsatsen inleds med en översikt av generella principer för ordförrådets organisation. Som ett exempel på hur svenskans ordförråd är strukturerat ges därefter en kort skiss av verbordförrådet som kan indelas i ett antal tämligen omfattande grupper av betydelsemässigt besläktade ord (**semantiska fält**). Uppsatsen avslutas med en något mer detaljerad genomgång av ett sådant semantiskt fält, nämligen verb som anger rörelse och förflyttning.

¹Arbetet med denna uppsats har utförts inom min tjänst i lexikalisk forskning som finansieras av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

1.1. Ordförrådets organisation i mänskliga språk

Orden som vi utnyttjar oss av då vi talar och lyssnar, läser eller skriver är på något vis representerade i hjärnan. Man brukar kalla detta det mentala lexikonet ("ordboken i hjärnan"). Eftersom ordförrådet i ett mänskligt språk omfattar tiotusentals ord, kanske så mycket som hundratusen ord eller mer, krävs det att det mentala lexikonet har en effektiv organisation för att vi ska kunna finna orden. Detta måste dessutom ske snabbt, eftersom normalt tal lätt når en hastighet på uppåt 150 ord per minut. Orden måste vara åtkomliga både via sin form och sin betydelse. Då vi tolkar yttranden utnyttjar vi huvudsakligen formen, medan vi vid produktion i första hand utgår från betydelsen, även om det alltid föreligger ett visst samspel. En speciell källa som utnyttjats i språkpsykologiska studier för att få en bild av det mentala ordförrådets organisation är felsägningar av olika slag. Dessa kan vara semantiskt motiverade (t ex sammanblandning av motsatsord: *bra* för *dålig*) eller fonologiskt (t ex *tip of the slongue* för *slip of the tongue*).

Rätt allmänt tänker man sig att det huvudsakligen finns två skilda system (Garrett 1988). Ett semantiskt system som bygger på betydelsen hos ordet och vissa av dess grammatiska egenskaper (t ex ordklass) och ett formsystem. I det semantiska systemet bygger sökningen på semantiska relationer, medan sökningen i formsystemet primärt utnyttjar globala egenskaper som ljudkombinationer i början och slutet av orden, antalet stavelser och betoningmönstret och först därefter differentierar med hjälp av de enskilda ljuden. (Skrivna ord bildar ett delvis eget system av former.) Naturligtvis måste det finnas länkar mellan ett ords semantiska representation och dess form, men sökning kan ske tämligen oberoende inom vart och ett av systemen. (Tänk på motsatsord respektive finn ord som rimmar.) I den här uppsatsen kommer jag i fortsättningen främst att uppehålla mig vid strukturen i det semantiska systemet.

Med en **kategori** menas en klass av företeelser som behandlas som likvärdiga i något avseende såsom att de ges ett gemensamt namn eller att man betar sig på ett visst sätt (t ex riktar blicken mot dem eller drar sig undan). Exempel

på kategorier på olika nivåer är frukt och äpple eller möbel och stol. Exempel på klasser som inte är kategorier är föremål som

KATEGORISERING(Omfattar språkliga och icke-språkliga kategorier)
LEXIKALISERING Komposition(Lexikal rot - Avledning - Sammansättning - Lex-fras) Polysemi Grammatikalisering
LEXIKALA RELATIONER Hierarkisering (Hyponymi, Paronymi, Troponymi) Kontrastering (Kontrast/Antonymi - Synonymi)

Tab. 1. Lexikala organisationsprinciper på det semantiska planet

väger ett udda antal gram eller har ett jämnt antal prickar.

Psykologer har med olika experimentella metoder undersökt strukturen i konkreta kategorier (översikt i Smith 1990). Typiska uppgifter är att låta ett antal försökspersoner lista egenskaper hos skilda kategorier, att mäta reaktionstiden vid kategoriseringsuppgifter eller att be försökspersonerna att bedöma hur typisk en viss instans av en kategori är (t ex på en skala från 7-1). Man har därvid bland annat intresserat sig för hierarkiska relationer mellan kategorier, dvs att vissa är mer generella än andra såsom frukt gentemot apelsin och banan. Då det gäller konkreta föremål har det bland annat visat sig att det finns en **basnivå**, på vilken det råder maximal likhet mellan individuella instanser (t ex två olika äpplen i en skål) medan det råder maximal kontrast mellan besläktade kategorier (t ex äpple gentemot apelsin). Antalet egenskaper som anges av försökspersoner är t ex större för kategorier på basnivån jämfört med kategorier på en högre nivå. Försök själv att lista typiska egenskaper för en stol gentemot en möbel eller för en hammare gentemot ett verktyg. Föremål på basnivån kan dessutom ofta identifieras på grundval av sin form. På en högre nivå råder inte längre maximal likhet (t ex

mellan olika frukter som äpple och banan), medan det på en lägre nivå inte längre råder maximal kontrast (t ex mellan olika sorters äpplen som Cox orange och Granny Smith). Listade egenskaper visar typiskt en rätt stor överlappning för nära besläktade kategorier på nivåer under basnivån.

Ett annan grundläggande fenomen är **prototypikalitet**. Vissa underkategorier är bättre exempel på en överordnad kategori än andra. Djur som bofink och svala är bättre exempel på fågel än ugglan och gam som i sin tur är bättre än struts och pingvin. Bland annat visar sig detta genom typikalitetsbedömning då försökspersonerna på en skala från 1 till 7 får ange hur pass bra exempel på kategorin fågel de olika exemplen är. Reaktionsstiden blir också kortare för de mer prototypiska exemplen om försökspersonerna först konfronteras med namnet på en överordnad kategori såsom fågel och sedan får avgöra om ett givet ord är ett exempel på kategorin. Effekten är i princip densamma oavsett om ord eller andra stimuli används såsom bilder. Kategorisering behöver således inte vara en renodlat språklig process.

Ett illustrativt exempel på vilka likheter och skillnader som finns mellan olika kulturer och/eller språk utgörs av de universella principer för kategorisering och benämning av växter och djur som uppställt av Berlin (1978). Utgångspunkten var en studie av växt- och djurnamnssystemen i två skriftlösa samhällen i vilka Berlin fältarbetat (tzeltal maya i södra Mexico och aguaruna jívaro i norra centrala Peru). Jämförelser gjordes också med studier från andra delar av världen såsom Filippinerna, Nya Guinea och Kina. Systemen var omfattande (1000-1200 benämningar på basnivån). Ett slående resultat var att klassifikationen i stor utsträckning byggde på synliga likheter och skillnader med avseende på grova drag i form och beteende. Kulturell användbarhet var inte en förutsättning för att en art skulle benämnas. En tredjedel av de namngivna växterna i tzeltal saknade t ex nyttovärde och var inte heller giftiga e d. Det verkar helt enkelt som att det finns vissa perceptuellt slående avgränsningar i naturen som pockar på att bli benämnda. Detta antagande stöds också av att kategoriseringen uppvisar stora likheter mellan skilda kulturer. I tzeltal svarade 60% av benämningarna på basnivån direkt mot etablerade vetenskapliga arter eller släkten. Vad som sagts gäller främst på basnivån. I alla de undersökta språken var benämningarna hierarkiserade och

enligt Berlin finns det universellt mellan tre och sex nivåer. Betydelsen av ord på basnivån representeras bäst av en prototyp som ofta kan identifieras genom sitt allmänna utseende (främst formen). På nivåer under basnivån var däremot kulturspecifika funktionella kriterier avgörande. Betydelsen för ord på nivåer över basnivån såsom träd och buske eller fågel och fisk lärs enligt Berlin förmodligen in som en deduktiv regel (Ex: 'fåglar har vingar och kan flyga').

Lexikalisering är ett sammanfattande namn på hur begrepp ges språklig form som ord (eller lexikaliserade fraser). I tabell 1 urskiljs fyra huvudtyper av lexikalisering. Den första utgörs av **komposition** eller morfologisk komplexitet. Ett semantiskt innehåll kan realiseras som en oanalyserbar rot (t ex *bär*), som en avledning (*lingon*, *odon*, *smultron* även om *-on* har en något oklar status), sammansättning (*blåbär*, *körbär*) eller lexikaliserad fras (*japansk körbär*). Det finns ett samband mellan hur pass grundläggande ett ord är betydelsemässigt och hur det lexikaliseras. Berlin visar i sin ovan nämnda studie att det finns en generell tendens att benämningar på basnivån har en kortare form än sådana på nivåerna därunder som ofta består av sammansättningar och fraser.

Andersens (1978) studie av hur namn på kroppsdelar lexikaliseras i olika språk erbjuder ytterligare exempel på slående universella regelbundenheter. Exakt vilka kroppsdelar som benämns kan växla rätt mycket, men namngivningen följer ändå vissa generella regler. Det finns en påtaglig symmetri mellan den övre och den undre halvan av kroppen, i synnerhet mellan armar och ben. I vilken utsträckning delar av dessa lemmar har egna namn såsom hand - finger - lillfinger växlar mellan språken, men delar som hör till den övre halvan av kroppen benämns oftare och med enklare namn. På svenska har t ex alla fingarna egna namn som är allmänt kända medan endast *stortån* och *lilltån* har egna namn. Ett exempel på skillnader i komposition utgörs av *tumme* (enkel rot) jämfört med *stortå* (sammansättning).

Skillnaden mellan den övre och undre delen av kroppen återspeglar sig också på ett annat sätt, nämligen genom **polysemi** (flertydighet) som också uppvisar flera generella mönster. I många språk används samma ord för *finger* och *tå*. Genomgående är betydelsen 'finger' mest grundläggande. På nära håll är detta känt från franskan (*doigts* 'fingrar' resp. *doigts de pied* 'fotens fingrar')

dvs. 'tår'). Likheter i form och funktion förklarar varför 'fingar' och 'tår' får samma benämning i många språk, medan den övre kroppshalvans större perceptuella påtaglighet tycks vara den avgörande förklaringen till varför 'fingrar' normalt uppfattas som den mest grundläggande betydelsen. Ett annat fall av polysemi utgörs av användandet av ordet för 'huvud' även om 'knä' såsom i mayaspråken (Mexico). I detta fall tycks formen (RUND) ligga till grund för polysemin. Kroppsdelarna hör för övrigt till de mest polysema orden (åtminstone bland substantiven). Generellt har de en tendens att utsträckas till delar av konkreta föremål (stolens ben, foten på glaset), även om detta sker i skiftande utsträckning i olika språk. I många afrikanska språk kan t ex 'mun' användas om 'dörr' på ett hus. Kroppsdelsnamn är dessutom mycket vanliga som etymologiska källor för räkneord ('hand' > 'fem' ; 'man' > 'tio' el. 'tjugo'). Andra vanliga användningar är i uttryck för känslor (*hetlevrad*, *godhjärtad*) eller tankeverksamhet (*ha något på hjärtat*). Svenskan är i detta fall ganska fattig jämfört med en del andra språk. Vilka kroppsdelar som betraktas som säte för en viss känsla eller för tanken kan växla kraftigt mellan olika kulturer.

Polysemi är också en källa för uppkomsten av grammatiska markörer. I de flesta fall där man kunnat spåra källan har denna visat sig vara ett lexikalt ord såsom ett substantiv eller ett verb. Denna företeelse är känd som **grammatikalisering** och har studerats intensivt under de senaste åren (Se Traugott & Heine eds. 1991). I många språk har t ex namn på kroppsdelar utvecklats till rumsbetecknande prepositioner. Mycket spridd är t ex användningen av 'rygg' i betydelsen 'bakom'. Även i svenskan betydde *bak* ursprungligen 'rygg', även om referensen för *bak* så att säga halkat ner ett steg i modern svenska. Ur den spatiala betydelsen utvecklas dessutom ofta en temporal. Man talar om att *gå bakåt i tiden*. Även egenskapsbetydelser kan utvecklas som *Han är lite bakom* dvs. 'obegåvad'. Grammatikaliseringen av kroppsdelstermer har gått mycket längre än i svenskan bland vissa utomeuropeiska språk. Spridda är t ex övergångar som 'mage' > 'i' och 'huvud' > 'på'. I en genomgång av 125 afrikanska språk fann Heine et al (1991a, s. 126) exempel på den första övergången i 58 språk och på den senare i 40, vilket visar hur genomgående mönstret är, även om tendensens styrka säkert också är arealt betingad. (Paralleller finns dock i andra delar av världen.)

I flera fall kan hierarkier av betydelser uppställas. Heine et al (1991b) hävdar t ex att de grammatikaliseringar de studerat utvecklats i följande steg:

PERSON>OBJECT>PROCESS>SPACE>TIME>QUALITY

Konkreta kategorier som är förbundna med mänskliga varelser (t ex kroppsdelar som rygg) är mer grundläggande än övriga konkreta föremål (t ex rygg på en bok). Spatiala betydelser (t ex hos prepositioner, *i lådan*) är mer grundläggande än temporala (*i sommar*). Mest abstrakta är egenskaper (Quality) av olika slag. Exempel på övergången från temporal till mental kvalitet skulle kunna vara användningen av *före* och *efter* i uttryck som *vara före sin tid*, *efterbliven*. Inte enbart substantiv kan grammatikaliseras utan även verb. Ett välkänt exempel är hur futurum bildas i många språk genom omskrivning med verb med grundbetydelser som 'vilja', 'komma' eller 'gå'. I svenskan kan ju som bekant *komma* både fungera som förflyttningsverb och som futuralt hjälpverb. Liksom annan polysemi är grammatikaliseringen ofta ett graduellt fenomen.

Både komposition och polysemi med eller utan grammatikalisering kan ses som kreativa medel att öka de språkliga uttrycksmöjligheterna. Viktigt är emellertid inte bara att förfoga över ett lämpligt ord utan att kunna finna det snabbt. Normal talhastighet når lätt upp en bit över hundra ord i minuten, vilket innebär att talaren måste kunna finna ett hundratal ord i minuten i ett förråd som består av tiotusentals ord. För detta krävs en effektiv organisation av det mentala lexikonet med många sökvägar mellan orden. **Lexikala relationer** används här i en något inskränkt bemärkelse och hänför sig till semantiska relationer mellan ord. (Inom förrådet av ordformer finns olika formella relationer som betoningsmönster, stavelseantal, ljudsekvenser i olika position av ordet etc.) Det finns två huvudtyper av (semantiska) lexikala relationer. Den ena utgörs av **hierarkisering**, som innebär att ord i olika avseenden är över- respektive underordnade varandra. Detta yttrar sig huvudsakligen på tre sätt. **Hyponymi** syftar på att vissa begrepp är underordnade genom att de anger ett slag eller en art av det överordnade ordet. Relationen kan schematiskt återges: __ är en/ett ____. (*En mört är en fisk.*) Substantiven bildar

ofta omfattande sådana hierarkier med flera nivåer. Växt- och djurnamn har redan nämnts som exempel på detta. Kroppsdelsterna är det viktigaste exemplet på **partonymi**, helhet/del-relationer, men även många andra grupper av substantiv är organiserade enligt denna princip. Verben bildar också en hierarkisk struktur. Ett verb som *titta* är överordnat verb som *glo*, *blänga* och *kika* och ett verb som *tala* är överordnat bland andra *viska*, *mumla*, *pladdra* och *sladdra*. De underordnade verben innehåller olika sättskomponenter (*glo* - 'titta dumt och intensivt', *mumla* - 'tala lågt och otydligt'). Schematiskt kan relationen återges: __ är ett sätt att __. (Att viska är ett sätt att tala.) Fellbaum & Miller (1990) har för denna relation föreslagit termen **troponymi** (av grek. *tropos* 'sätt').

Den andra huvudtypen av semantiska lexikala relationer utgörs av olika former av **kontrast** respektive **synonymi** ("icke-kontrast"), vilka förts samman under rubriken **kontrastering**. Kontrast kan indelas i många undertyper, varav den mest utpräglade utgörs av parvis **antonymi** (stor/liten, bra/dålig), men kontrast råder även mellan serier av ord som ligger på samma nivå i en hierarki och delar ett överordnat ord (t ex färgorden). Antonymi är särskilt utmärkande som organisationsprincip för grundläggande adjektiv.

2. Verbordförrådets struktur

Resten av uppsatsen är ägnad verbordförrådets struktur i svenskan sedd ur ett tvärspråkligt perspektiv. Först ges en skiss av verbordförrådet i dess helhet, därefter följer en översikt av ett semantiskt fält, närmare bestämt spatials verb. Slutligen diskuteras problem att beskriva betydelsen hos enskilda ord, hur man beskriver skillnaden mellan ord med likartad betydelse (differentiering) respektive hur man fångar sambandet mellan olika delbetydelser hos flertydiga ord (polysemi).

2.1. De hundra vanligaste verben i svenskan

I svenskan finns i runda tal 10. 000 verb, vilket tycks vara den normala storleksordningen i europeiska språk. Omfånget på verblexikonet växlar dock betydligt i världens språk. Språk med endast något hundratal (enkla) verb finns belagda i olika delar av världen. I Australien och på Papua Nya Guinea finns det till och med vissa grupper av språk som endast har något tiotal verb. Med verb menas då ord som kan ta typiska verbändelser som tempus etc. Enkla verb i europeiska språk motsvaras ofta av frasverb av typen *kasta ett öga på* för 'titta' och *komma ihåg* för 'minnas'. Med de få enkla verb som finns i dessa språk är det möjligt att bilda flera tusen frasverb av detta slag, varför uttryckspotentialen inte nödvändigtvis är mindre än i språk med många enkla verb.

Trots att skillnaden ytligt sett är stor mellan ett språk med ett minimalt verbssystem och ett typiskt europeiskt språk, så är likheterna större på ett litet djupare plan. I ett europeiskt språk står några tiotal verb för mer än hälften av beläggen i en genomsnittlig text. I svenskan står de tjugo vanligaste verben för 46% och i nederländskan för 47% av samtliga textförekomster av verb (baserat på Allén 1971 resp. CELEX, se nedan). Favoriserandet av ett mycket litet antal ord är ett universellt kännetecken för verbordförrådet, medan substantivordförrådet kännetecknas av mindre koncentration kring de vanligaste alternativen (De tjugo vanligaste substantiven täcker t ex 8% av textförekomsterna av substantiv i svenskan.) Omvänt är verben betydligt mer polysema än substantiven. Detta gäller i synnerhet de allra frekventaste verben. Ett studium av semantiken hos de vanligaste verben i ett språk utsäger därför något centralt om hela verbordförrådet samtidigt som beskrivningen blir mycket komplex.

I det följande ska jag bland annat ge exempel från en studie av det centrala verbordförrådet i svenskan. Som en allmän utgångspunkt visas i **Tabell 2** de hundra mest frekventa verben i svenskan klassificerade i semantiska fält efter sin grundbetydelse. Tillsammans täcker de 63.8% av verbförekomsterna i Nusvensk frekvensordbok (Allén 1971). De tjugo vanligaste verben har skrivits i fetstil och enbart dessa täcker 45,5% av verbförekomsterna. En viktig fråga är hur pass representativt materialet är för svenskan. Det främsta problemet är att ordboken uteslutande bygger på en genre, nämligen tid-

ningsspråk. Då det gäller omfånget bygger Nusvensk frekvensordbok på ca 1 miljon löpande ord. Enligt Church & Hanks (1990) ger en korpus av detta omfång en pålitlig bild av de mest centrala användningarna av de ca 4 000 mest frekventa orden. Eftersom de hundra vanligaste verben hör till de femhundra vanligaste orden, bör urvalet vara representativt åtminstone för tidningsspråket.

GRAMMATISKA VERB				
DYNAMISKT SYSTEM 1 vara 6 bli 41 använda	ASPEKTUELL 23 börja 51 fortsätta 89 bruka	KAUSAL 26 låta 59 leda 71 bero 95 tvinga	MODAL 3 kunna 4 ska 15 måste 19 böra 35 behöva	MODALITET 49 försöka 54 lyckas 85 töras 100 hinna
KONKRETA HANDLINGAR				
KROPPSSTÄLLNING 17 stå 21 ligga 61 sitta	FÖRFLYTTNING Egen 7 komma 12 gå 34 följa 50 lämna 70 hoppa 72 nå	FÖRFLYTTNING Objekt 37 sätta 38 ställa 42 lägga 47 dra 64 föra 80 bära 92 samla	ÄGANDE 2 ha 5 få 10 ta 13 ge 81 köpa 87 sakna 94 äga	EXISTENS & PRODUKTION 8 göra 9 finnas 39 bygga 58 ske 62 skapa 77 hända 88 bestå 90 förekomma
ORGANISKT LIV 46 leva 86 växa	KVANTITET 45 öka	FYSISK KON-TAKT 53 slå 69 röra	MANIPULATION 22 hålla	

MENTALA VERB				
META- SPRÅKLIG	VERBAL KOMMUNIK.	PERCEPTION	KOGNI- TION	ÖNSKAN
20 gälla	11 säga	14 se	24 tycka	16 vilja
40 kalla	28 tala	18 visa	25 anse	
44 bety- da	29 skriva	32 höra	27 veta	
57 inne- bära	65 berätta	33 finna	30 känna	ÖVRIG MENTAL
73 heta	74 nämna	48 söka	31 tro	68 välja
	78 kräva	76 verka	36 tänka	91 uppleva
	79 svara	83 betrakta	52 räkna	99 intresse- ra
	98 fråga	93 förefalla	55 lära	
			63 läsa	
			66 för- klara	
			67 mena	
			84 förstå	
ÖVRIGA FÄLT: 43 spela, 56 vänta, 60 arbeta, 75 utgöra, 82 möta, 96 fylla, 97 omfatta				

Tab. 2. De 100 mest frekventa verben i svenskan indelade i semantiska fält

Det är problematiskt att avgöra hur pass genrebundet resultatet är. Ett stort antal av de tjugo vanligaste verben har en betydelse som är karakteristisk för de tjugo vanligaste verben i europeiska språk. (Jämför nederländskan i tabell 3, nedan.) Majoriteten återfinns också bland de tjugo vanligaste verben i svenskt talspråk insamlat från svenska barn och ungdomar i olika åldrar (Viberg 1991), vilket tyder på att de flesta av de allra vanligaste verben har en hög frekvens i alla genrer med viss bredd såsom tidningsspråk, romaner och "talspråk".

I allmänhet tycks tabellen ge en tillförlitlig bild av vilka de allra vanligaste verben är inom de grundläggande verbala semantiska fälten. Utom på en punkt. De kognitiva verben har uppenbarligen en särpräglad frekvensfördelning i tidningsspråket. Det mest frekventa kognitiva verbet i svenskan tycks vara *veta*. Det har högst frekvens bland de kognitiva verben i

Språkdatas korpus Romaner 1981 och även i talspråk hos barn och ungdomar. Därefter kommer förmodligen *känna*, *tro*, *tycka* och *tänka* (utan något bestämt påstående om ordningsföljden.) Verbet *anse* är klart genrebundet. I romanerna har det en påtagligt lägre frekvens än de nyss nämnda verben. Förutom då det gäller de allra mest frekventa verben bör man inte fästa alltför stor vikt på vilka enskilda verb som kommit med. Uppställningen ger dock en representativ bild av vilka de viktigaste verbala semantiska fälten i svenskan är.

Uppställningen är indelad i tre avdelningar. I den översta avdelningen återfinns fem fält som innehåller mer eller mindre **grammatikaliserade verb**, i den mellersta fält med verb som kan karakteriseras som **konkreta** (iakttagbara) **handlingar och tillstånd** och i den nedersta olika fält med **mentala verb**.

Det råder inga vattentäta skott mellan de tre huvudgrupperna. Vissa verb kan ha sekundära betydelser som hör till en annan grupp. Det är en universell tendens att framförallt vissa grundläggande verb som betecknar konkreta handlingar men även vissa mentala verb grammatikaliseras. I svenskan kan t ex förflyttningsverbet *komma* användas som futuralt hjälpverb (*Klas kommer att förlora*) och manipulationsverbet *hålla* som aspektuellt hjälpverb för att beteckna progressiv aspekt (*Klas håller på att kamma sig*). Konkreta handlingsverb kan också sekundärt användas som mentala verb (*komma ihåg*, *falla ur minnet*, *förstå*, *begripa*, *fatta*). Mentala verb kan också grammatikaliseras. I många utomeuropeiska språk har t ex 'säga' utvecklats till en allmän underordningsmarkör ('att'), verb med betydelsen 'vilja' är en vanlig källa för futurum och 'veta' har i flera språk utvecklats till ett modalt hjälpverb ('kan'). Det tycks däremot vara mindre vanligt att mentala verb utvecklas till konkreta handlingsverb, även om vissa sådana exempel finns. Grammatiska verb antar normalt inte mer konkreta betydelser. Riktningen är därför huvudsakligen den följande:

MENTALT VERB

Mönster för flertydighet hos några enskilda verb kommer att diskuteras litet mer ingående i slutet av uppsatsen. Semantiken hos svenskans mentala verb behandlas översiktligt i Viberg (1981). Två fält med konkreta handlingsverb som tidigare analyserats är Fysisk kontakt (Viberg 1984) och Diskonnexion och Reparation (Viberg 1985a).

2.2. De vanligaste verben i nederländskan

Många av de allra vanligaste verben i svenskan har en grundbetydelse som tenderar att utgöra grundbetydelsen hos de mest frekventa verben även i andra språk. Som en jämförelse visas i **Tabell 3** de tjugo vanligaste verben i nederländskan.

Som framgår fördelar sig dessa på ungefär samma fält som de vanligaste verben i svenskan. Vad som är mest slående är att de flesta av de tjugo vanligaste verben (fetstil i tabell 2 över svenskan) har samma grundbetydelse, närmare bestämt 14 stycken om de översättningsekvivalenter som anges i tabell 3 accepteras. Ytterligare några av de tjugo vanligaste verben har dessutom ekvivalenter bland de vanligaste verben i det andra språket, om man tar hänsyn till att skillnaden i frekvens är ganska liten mellan de ord som har en rang nära tjugo och de verb som följer närmast därefter. (I toppen av listan är steget mellan varje ord betydligt större.) I en tidigare uppsats (Viberg 1990), där en jämförelse gjordes av de tjugo vanligaste verben i elva europeiska språk, framkom det att inom de mest grundläggande verbala semantiska fälten (utom de med grammatikaliserade verb) fanns ett eller ett par **nukleära verb** som hade en semantiskt central ställning inom fältet och dessutom

Allmänt dynamisk	Modal	Kropps-ställning	Förflytt-ning	Ägande	Produktion
------------------	-------	------------------	---------------	--------	------------

1 zijn 'vara'	4 zullen 'skola'	12 staan 'stå'	6 gaan 'gå'	2 hebben 'ha'	11 maken 'göra'
3 worden 'bli'	5 kunnen 'kunna'		7 komen 'kom- ma'	18 geven 'ge'	
14 doen eng. do	9 moeten 'måste'				
15 laten 'låta'					
Perception	Önskan	Kognition	Verbal komm.	Övriga	
10 zien 'se'	13 willen 'vilja'	16 weten 'veta'	8 zeggen 'säga'	19 blijven 'förbli' 'sta- nna'	
20 vin- den 'finna'		17 denken 'tänka, tro'			

Tab. 3. De tjugo vanligaste nederländska verben klassificerade i semantiska fält. (Baserad på: *Celex*, Univ. of Nijmegen; Korpus: 42,4 milj. ord, tryckta böcker (främst skönlitt.)

hade en väsentligt högre frekvens än övriga verb inom fältet. Dessa verb hade samma grundbetydelse i alla europeiska språk. Hypotesen testades mot de tjugo mest frekventa verben i vart och ett av de elva språken. Samtliga förelåg bland de tjugo vanligaste verben i de flesta av dessa språk. De undantag som fanns berodde i allmänhet på att gränsen godtyckligt dragits vid tjugo.

Ofta tycks verb med samma grundbetydelse som de nukleära verben i europeiska språk vara centrala även i utomeuropeiska språk. Bland annat återfinns många av dem i språk med minimala verbsystem i Australien och på Papua. Detta tyder på att det rör sig om en universell tendens. Följande är en lista på grundbetydelsen hos de nukleära verben (semantiskt fält inom parentes): 'gå', 'komma' (Förflyttning), 'ge', 'ta' (Ägande), 'göra' (Produktion),

'säga' (Verbal kommunikation), 'se' (Perception), 'veta' (Kognition), 'vilja' (Önskan). Som framgår av tabell 3 hör verb med dessa betydelser till de mest frekventa även i nederländskan, som inte ingick i urvalet av europeiska språk i den refererade undersökningen. De nukleära verben har universellt sett en stark tendens att grammatikaliseras.

Bland de grammatikaliserade verben finns också stora likheter mellan svenskan och nederländskan som de båda språken delar med många av de övriga europeiska språken. Verb som 'vara' och de modala hjälpverben är dock till skillnad från de nukleära verben arealt specifika drag. I utomeuropeiska språk saknas ofta en motsvarighet till verbet 'vara' och modala betydelser signaleras i majoriteten av världens språk inte genom verb utan genom oböjliga partiklar eller flexion. Då vi talar om likheter mellan de europeiska språken med avseende på förekomsten av verbet 'vara' och modala hjälpverb, gäller detta ur ett allmänt typologiskt perspektiv. Det finns som bekant viktiga och ofta ganska svårgripbara skillnader även mellan närstående språk med avseende på den exakta semantiska avgränsningen av dessa verb.

De flesta av de tjugo vanligaste verben i svenskan och nederländskan är dessutom historiskt besläktade och har en påtaglig formlikhet. Ett undantag är det verb som har betydelsen 'bli' i nederländskan *worden*. Det svenska verbet *varda* är föråldrat med undantag av formen *vart* som fortfarande hörs i talspråk (*Han vart skraj - Han blev skraj(rädd)*). Både *bli* och *varda / worden* kan tjäna som illustrativa exempel på grammatikalisering i olika stadier. Båda har nämligen utvecklats ur verb med mer konkret betydelse (enl. Hellquist 1948). Verbet *bli* har utvecklats ur en rot som *bl* a i sanskrit hade betydelsen 'klibba fast', medan *worden* utvecklats ur en rot med betydelsen 'vända'. Semantiskt finns en parallell i eng. *turn*, som dock inte utvecklat en generell inkoativ betydelse utan har bibehållit komponenten 'plötslig' som ingår i den ursprungliga, mer konkreta betydelsen. (Jämför *grow* som anger en långsam övergång.)

'klibba fast' ==> 'stanna, förbli'==>INKOATIV ==> PASSIV
 (nederl. blijven) (sv. bli) (sv. bli)

'vända' ==> INKOATIV ==> FUTURUM
 (nederl. worden) PASSIV
 (äld.sv. varda) (ty. werden)

Den vidare utvecklingen av INKOATIV till PASSIV och i synnerhet till FUTURUM har paralleller på andra håll i världen. (Om utvecklingen INKOATIV>FUTURUM, se Ultan 1978.)

3. Grundstrukturen i ett semantiskt fält: Förflyttningsverben

3.1. En allmän typologi för förflyttningsverb

Talmy (1985) presenterar en allmän typologi för hur förflyttningsverb kan realiseras i världens språk. Han tänker sig att satser med förflyttningsverb innehåller bestämda semantiska element som **Figur** (det element som förflyttas) och **Grund** (den rumsliga referenspunkt som anger mål eller källa för förflyttningen) samt **Väg** (eng. Path, den speciella spatiala relationen mellan Figur och Grund). I svenskan uttrycks Väg vanligen genom partiklar (upp/ner/ut/in etc) och prepositioner (från/till/i/på). Ytterligare element på den semantiska nivån är **Sätt** som *springa*, *krypa* och *simma*, **Agent/Orsak** (den som utför handlingen/det som orsakar den) samt **Förflyttning** (det faktum att något förflyttas). De semantiska elementen kan uttryckas på olika sätt i faktiska meningar. Det råder långt ifrån någon korrespondens ett-till-ett mellan den semantiska och den formella strukturen. Formella element som verb, partiklar och prepositioner kan ofta kombinera flera skilda semantiska element som framgår av följande svenska exempel:

Istappen	föll	till	marken.
Figur	Förflyttning	Väg	Grund
	+ Väg: Ner		
Stormen	fällde	den gamla eken.	
Orsak	Förflyttning	Figur	

+ Väg
+ Orsak

Per	klättrade	upp i	kojan.
Agent +	Förflyttning	Väg	Grund
Figur	+ Sätt		

Det faktum att något förflyttas (Förflyttning) uttrycks i verbet i alla språk. (Vi talar genomgående om de mest grundläggande mönstren. Det går naturligtvis att finna sekundära mönster som nominaliseringar: *Istappens nedfallande orsakade panik.*) I svenskan liksom i de germanska språken i övrigt uttrycks Väg i stor utsträckning genom partiklar och prepositioner medan verbet ofta utöver Förflyttning anger sättet: *Per sprang/kröp/linkade ... (Sätt) in i/ut ur/fram till... (Väg) huset (Grund)*. Detta kan betecknas som det grundläggande mönstret, även om det också i svenskan finns verb som innehåller komponenten Väg (t ex *falla* i exemplet ovan). I de romanska språken är mönstret med Väg inbakad i verbet det grundläggande, t ex i de franska verben *entrer* (Förflyttning+Väg: In), *sortir* (Förflyttning+Väg: Ut), *monter* (Förflyttning+Väg: Upp), *descendre* (Förflyttning+Väg: Ner). Detta mönster tycks vara det mest spridda i världens språk, även om det system som föreligger i de germanska språken också är tämligen vanligt. Det finns enligt Talmy ytterligare en huvudtyp, nämligen språk där det grundläggande mönstret utgörs av verb som kombinerar Förflyttning+Figur. Det främsta exemplet utgörs av atsugewi och övriga hokan-indianspråk. Olika rötter används beroende på formen och/eller konsistensen på det som förflyttas. Figurinkorporerande verb finns som ett sekundärt mönster i t ex svenskan: *Det ryker* (Förflyttning+Figur: Rök) *in* (Väg); *Per* (Agent) *spottade* (Förflyttning+Figur: Spott) *i* (Väg) *vasken* (Grund). Talmys typologi sammanfattas i **Tabell 4. Satellit** är ett sammanfattande namn på de modifierande element som är nära knutna till verbet såsom prepositioner, partiklar och affix.

Språk(familj)	De speciella komponenter i situationen Förflyttning som typiskt realiseras i: Verbrotten Satelliten
----------------------	--

Romanska språk Semitiska språk	Ø	
Polynesiska språk	FÖRFlyTTNING + VÄG	
Nez Perce	SÄTT	
Caddo	(Figur/)GRUND [PATIENT]	
Indoeuropeiska språk - (utom romanska)	FÖRFlyTTNING + SÄTT / KAUSATIV	VÄG (in/ut/upp/ner etc)
Kinesiska		
Atsugewi och de flesta övriga nordliga hokan-indianspråken	FÖRFlyTTNING + FIGUR	a. VÄG + GRUND b. KAUSATIV

Tab. 4. Talmys typologi för förflytningsverb och deras satelliter

3.2. Förflytningsverben i montagnais

Som ett exempel på hur strukturen kan skilja sig från vad vi är vana vid från europeiska språk ska jag kort skissera lexikaliseringmönstret i montagnais, en variant av cree (ett algonkiskt språk) som talas i Canada. Data härrör från en särskild frågelista som använts för att samla in lexikala data om ett antal typologiskt skilda språk (Viberg 1986; För hjälp med data från montagnais vill jag tacka Danielle Cyr). Montagnais kännetecknas av en syntetisk struktur, dvs ganska många olika betydelseelement finns inbakade i verbet. Betydelsekomponenter som anger Väg (t ex in/ut) uttrycks som en del av den lexikala betydelsen hos skilda verbrötter, snarlikt de romanska språken (3s anger kongruens för tredje person singular):

Npeu	pitsheu	mitsuapiht	The man enters the house.
man	go in-3s	house- Locative	

Förflyttningsverben ingår i ett makrofält av spatiala verb, vars struktur schematiskt visas i **Tabell 5**.

SPATIAL					
BEFINTLIGHETRÖRELSE					
			FÖRFLYTTNING		STATIONÄR RÖRELSE
EGEN	OBJEKT	EGEN	OBJEKT	EGEN	OBJEKT
vara	förvara	gå	köra	snurra	snurra (på)
vistas	lagra		springa	lägga	skaka (på)
befinna sig		åka	ställa	välta	välta
sitta		falla	kasta	sprattla	vrida
stå		hamna	bära	flaxa	
ligga		nå	dra		

Tab. 5. Huvudtyper av spatiala verb i svenskan

Detta makrofält omfattar Befintlighet som anger statiska rumsförhållanden och rörelseverb som är dynamiska och anger en förändring. Vid sidan av de egentliga förflyttningsverben finns också verb som anger rörelse på platsen (stationära rörelseverb) såsom *Fönstren darrar*, *Lyckohjulet snurrar*, *Fisken sprattlar i nätet*. Särskilt då det gäller förflyttningsverben finns en viktig skillnad med avseende på om figuren (det element som är lokaliserat eller i rörelse) fungerar som subjekt eller objekt till verbet. Egenförflyttningsverb anger att subjektet förflyttas (*Jag går/ faller*) medan objektförflyttningsverb anger att verbets objekt förflyttas (*Jag kastar pinnen/ fäller trädet*). Befintlighetsverben anger vanligen subjektets lokalisering, även om det finns

sådana verb där objekts lokalisering anges (*Jag förvarar revolvern i byrålådan*). De stationära rörelseverben kan ofta ha båda funktionerna (*Hjulet snurrar, Jag snurrar (på) hjulet*).

4.1. Befintlighetsverben

Kopulan *vara* kan i svenskan användas för att ange befintlighet med både person- och saksobjekt (*Kalle är i köket, Väskan är på vinden*). Vanligtvis används dock mer specifika verb. Några av de viktigaste alternativen skisseras i **tabell 6** (som inte gör anspråk på att vara uttömmande).

PERSON sitta stå ligga	befinna sig vistas uppehålla sig	gömma sig 'trycka'	bo husera kampa	
FÖREMÅL sitta stå ligga hänga	ORT ligga vara belägen	SKRIFT stå	VÄG gå sträcka sig löpa ringla	HÄNDELSE hända äga rum tilldra sig utspela sig

Tabell 6. Exempel på subjektstypens roll för val av befintlighetsverb

Störst är nyanseringsmöjligheterna med personsobjekt, men även då ett konkret föremål fungerar som subjekt anges ofta föremålets orientering med hjälp av ett kroppsställningsverb (*Nyckeln ligger på bordet/ sitter i låset, Askfatet står på byrån*). Vid andra typer av subjekt kontrasterar inte kroppsställningsverben utan ett av dem har konventionaliserats:

Fabriken ligger 2 km från stationen.
Vad står det i brevet?

ORT/BYGGNAD
SKRIFT

Vissa typer av subjekt aktualiserar speciella grupper av verb:

Olyckan ägde rum på E4:an. HÄNDELSE
Handlingen utspelar sig i norra Skottland.
Stigen går/löper/slingar utmed floden. VÄG/FÖRBINDELSELED

Vid subjekt som anger vägar (i allmän bemärkelse) används vissa typer av förflytningsverb med en statisk betydelse för att ange sträckningen.

4.2. Egenförflytningsverben

Det finns flera undergrupper bland egenförflytningsverben. Även i svenskan finns t ex riktningssinkorporerande verb, men dessa är inte lika centrala som i de romanska språken. Främst anges förflyttning upp/ner i den vertikala dimensionen (*falla, ramla, sjunka; stiga, resa sig*) men även andra riktningar förekommer *passera* (FÖRBI), *närma sig* (NÄRMARE), *backa* (BAKÅT). Besläktade med dessa är också de deiktiska verben *komma* och *gå*, som dock har flera skilda funktioner. En rikt differentierad grupp utgörs av kroppsörflytningsverben, som anger att en person förflyttar sig genom att unyttja kroppsörelser av olika slag. Rikast är differentieringen då det gäller foten (och benet) som framgår av **tabell 7**. Även några verb som främst används om djur har införts.

<u>KROPPSFÖRFLYTTNING</u>		
MEDIUM:	MARK	VATTENLUFT
KROPPSDEL:		
FOT"ALLA	FOT "ALLA	VINGAR

FYRA"		FYRA"			
gå	springahoppa	krypa	vada	simma	flyga
masa	kuta	skutta	kräla		crawla
hasa	lubba			kravladyka	
raglalöpa		åla			
trippa?rusa	ringla				
strutta?jogga					
rulta	ränna				
tulta	ranta				
strosa					
promenera					
flanera					
knalla, traska					
<u>FÖRFLYTTNING MED FORDON MED INKORPORERAD RIKTNING</u>					
	åka/köra, resa, fara	UPP	NER	ÖVRIGA	
<i>MEDIUM:</i>					
MARK	VATTENLUFT	stiga	falla	närma sig	
		resa sig	ramla	följa	
bila	rida	roflyga	sjunkasvänga		
cykla	paddla		dala	vända	
skida		droppa	snedda		
skrinna	singlagira		dimpa	backa	
	dråsa	kryssa			

Tabell 7. Egenförflyttningsverb som anger sätt att förflytta sig

4.3. Objektförflyttningsverben

Objektförflyttningsverben kännetecknas av att det är det element som har funktionen Figur som förflyttas och syntaktiskt fungerar som objekt. Den största och mest grundläggande gruppen har mänsklig Agent som subjekt. De flesta av dessa verb anger olika rörelser med bestämda kroppsdelar. En mindre men viktig grupp utgörs av verb som anger att förflyttningen åstadkoms med hjälp av ett fordon. Differentieringen mellan verb som tillhör dessa huvudtyper visas i **Tabell 8**.

<u>KROPPSFÖRFLYTTNING</u>	<u>FORDON</u>
<i>KROPPSDEL:</i>	
HAND+ARM	FOT HUVUDKROPP /HAND
placera/sätta i rörelse/	
sätta/ställa/läggkastadraskjutasparkanickabäraköra	
stoppa	slänga släpa fösa kånkafrakta
hänga	länga ryckakara släpa påskjutsa
	hiva slita maka skeppa
	hystahala puffa färja
	singla hissa putta busa

Tabell 8. Objektförflyttningsverb som anger sätt

Medan olika rörelsemönster för ben och fot gav upphov till en rik differentiering mellan egenförflyttningsverben, är det rörelser med arm och hand som dominerar då det gäller objektförflyttning. Det finns ingen systematisk typologisk undersökning av hur olika kroppsrörelser är lexikaliserade i objektförflyttningsverben. Vissa preliminära tendenser kan dock anges från det material jag själv arbetat med. Det tycks i allmänhet finnas en grundläggande

kontrast mellan verb som anger om man placerar, kastar eller bär något. (Kanske är kontrasten mellan dra och skjuta lika grundläggande.) Däremot finns en ganska betydande variation med avseende på omvar och en av dessa huvudgrupper representeras ett ensamt verb eller om en rikare differentiering inom gruppen är obligatorisk.

Placeraverben i svenskan (sätta/ställa/lägga) anger att ett föremål som hålls i handen förflyttas genom att man rör armen och sedan låter föremålet inta en bestämd position innan man släpper det. I många språk finns ett grundläggande verb med denna betydelse (t ex eng. *put*). I svenskan finns däremot en grundläggande kontrast mellan om föremålet intar en vertikal (*ställa*) eller horisontell position (*lägga*) eller om man fäster det i/på något (*sätta*). Verbet *placera* som är neutralt med avseende på dessa distinktioner har en ganska begränsad användning i svenskan. Det tycks också vara relativt vanligt med språk som inkorporerar olika riktningar i placeraverben (såsom spanskan). Verbet *kasta* anger att ett föremål som hålls i handen sätts i rörelse genom en kraftig rörelse med armen innan föremålet släpps. Verb med denna betydelse verkar också finnas allmänt i språken, men det är oklart hur pass vanligt det är att en ytterligare differentiering är mer eller mindre obligatorisk. Grundläggande är också *bära* som anger att något som man har i handen eller på annat sätt på kroppen förflyttas när man själv förflyttar sig. Svenskan utmärks här av att man främst använder ett generellt verb *bära*. I många grupper av utomeuropeiska språk måste man obligatoriskt differentiera mellan bära i handen, bära på huvudet, bära på axeln, bära på ryggen m fl. Dessa betydelser signaleras då med enkla verbrötter samtidigt som det inte finns något neutralt verb. Som framgår av tabell 8 finns ytterligare differentieringsmöjligheter bland verben i den undre raden. Men dessa verb är i allmänhet optionella eller har en begränsad användning (t ex *singla slant*).

I svenskan finns dessutom relativt stora grupper av verb som inkorporerar Figur, då denna utgörs av de grundläggande naturliga elementen Luft och i synnerhet Vatten:

Figur: LUFT	blåsa, storma, fläkta ; pusta, flåsa
-------------	--------------------------------------

Figur: VATTEN

Egenförflyttning: rinna, flyta, forsa, strömma, strila, skvala, skvätta, skvimpa, skvalpa, stänka, droppa, sippra,

Objektörflyttning: hälla, ösa, spilla, drälla, pumpa, hinka

(Gränsen är i många fall flytande gentemot **Ljudkällverb** som *vina, susa* (Luft) och *porla, plaska, sorla, klucka* (Vatten). Sekundärt uppträder dessa verb ofta som förflyttningsverb: *Bilarna susade förbi. Vi plaskade vatten på varandra.*)

Tabell 9. Förflyttningsverb med LUFT och VATTEN som Figur

Det är således inte bara i atsugewi, Talmys främsta exempel på ett språk där typ av figur signaleras i verbet, som detta element spelar en roll för den lexikala differentieringen. Systemet är dock betydligt mer omfattande i atsugewi än i svenskan. I atsugewi finns ett dussintal olika verbrotter som representerar en tämligen systematisk klassifikation av alla konkreta föremål och ämnen (t ex förflyttning av smutsliknande material / klabbigt material/ plana föremål etc). Dessutom finns ett stort antal sådana rötter med mer begränsad räckvidd. Därför är det motiverat att betrakta atsugewi som en särskild språktyp som Talmy gör.

I stället för att som Talmy göra en indelning i typer, kan man utgå från markeringsteorin och beskriva skillnaderna genom lexikaliseringshierarkier. Väg har en starkare tendens att lexikaliseras än Figur, som i sin tur tycks lexikaliseras i fler språk än Grund:

Väg > Figur > Grund

Olika underkategorier har förmodligen också olika stark tendens att lexikaliseras. Då det gäller Väg tycks Upp/Ner ingå i verbet i fler språk än Ut/In. Få språk tycks t ex sakna en motsvarighet till *falla*. Vind och Vatten hör sannolikt

till de kategorier av Figur som har den starkaste tendensen att lexikaliseras i förflyttningsverb, medan de kategorier som lexikaliseras i atsugewi är starkt markerade. Det tycks finnas få språk som representerar denna typ. På ett likande sätt skulle man kunna argumentera för att Höjd och Vattendrag hör till de kategorier av Grund som har starkast tendens att lexikaliseras, även om det som redan påpekats tycks vara ovanligt att Grund överhuvudtaget lexikaliseras i grundläggande verb. (Perifera exempel finns även i svenskan: *buteljera*, *fängsla* dvs. 'sätta i fängelse'.) Åtminstone de första stegen kan därför tentativt anges på följande sätt:

Väg:Upp/Ner > In/Ut... Figur:Vind/Vatten >... Grund:Höjd/Flod >...

Det mest utvecklade systemet utgörs i svenskan av verb som anger olika kropps rörelser. Olika kropps rörelser utgör också en viktig del av betydelsen inom vissa andra fält som anger konkreta handlingar, bl a Fysiska kontaktverb: *slå*, *stryka* (hand), *trampa*, *stampa* (fot), *slicka* (tunga) m fl. (Se Viberg 1984). Jag föredrar därför att betrakta kropps rörelser som en särskild kategori, snarare än att innefatta sådana element i den vaga kategorin Sätt (Manner) dit de hänförs av Talmy. Kroppsrörelseverben har dessutom en stark tendens att generaliseras och användas om förflyttning av olika konkreta föremål och även att användas metaforiskt om olika abstrakta begrepp på ett sätt som i stor utsträckning styrs av föreställningar om olika kroppsdelars funktion.

Som semantisk organisationsprincip är rörelser som involverar bestämda kroppsdelar fundamental i många språk. Ett slående exempel utgörs av en särskild grupp australiska språk, Daly family languages (Tryon 1974), där verben är indelade i olika klasser baserade på typ av handling. I maranungku (Tryon 1970) finns t ex 18 klasser som markeras genom att varje verb åtföljs av en av 18 olika markörer som uppbär olika affix typiska för verb såsom tempus och person. Många av dessa 18 markörer kan också ensam fungera som verb med en bestämd betydelse. Flera av klasserna stämmer rätt väl med semantiska fält eller delfält för verb i svenskan såsom Verbs of motion (I), Verbs of causing movement (XIII), Verbs of vertical movement (XV) och Verbs of seeing (XII). Speciellt intressant är emellertid att det finns flera

grupper som anger kropps rörelser. Främst Verbs of action done with the hands (VIII) samt handlingar som tänks utföras med olika kroppställning: Verbs of standing (III), lying (IV) resp. sitting (V). Den grupp som betecknas Verbs of saying (VI) innefattar förutom 'säga' som är den mest centrala medlemmen verb som anger handlingar i vilka huvudet spelar en framträdande roll såsom 'hosta', 'vara trött' 'ha ont'. Då det gäller mer abstrakta betydelser påverkar vissa kulturspecifika föreställningar klassifikationen. Ett annat exempel på detta är vissa grundläggande mentala verb som uttrycks med kroppsdelsmetaforer som bygger på föreställningen att intellektuella processer är kopplade till örat. Begreppet 'veta' som hör till de mest grundläggande verben i europeiska språk uttrycks t ex på detta vis genom frasen 'med örat' i kombination med någon av verbmarkörerna:

mutika	tyengi	witya	kangani	wakay
motorcar	earwith	I go-	Non-FUTURE	finish

I know all about motorcars.

Kroppsdelarna och deras rörelser tycks spela en fundamental roll för den semantiska struktureringen av verbordförrådet i många språk. Då det gäller konkreta handlingsverb finns ofta stora semantiska likheter även mellan helt obesläktade språk beroende på att de biologiska förutsättningarna är allmänmänskliga. Föreställningar kopplade till olika kroppsdelar spelar generellt sett en betydande roll även för struktureringen av mentala fält men i detta fall uppträder stora skillnader mellan språken på grund av de kulturspecifika föreställningar som är kopplade till olika kroppsdelar och deras funktion.

5. Exempel på djupanalys av enskilda verb

5.1. Mönster för flertydighet och differentiering

Verb kan vara mer eller mindre grundläggande. De mest grundläggande förflyttningsverben är *gå* och *komma* som utgör de nukleära verben inom

fältet. De har en så mångfacetterad användning att det skulle föra för långt att analysera dem i detalj. Det finns emellertid också en mer omfattande grupp av **basverb** som bildar en basnivå i hierarkier av det slag som visas i tabell 7 och 8. Bland objektsförflyttningsverben i tabell 8 utgör t ex verb som *kasta*, *dra* och *skjuta* basverb. De kan normalt inte ersättas av något mer allmänt verb utom abstrakta, oidiomatiska omskrivningar med sällan använda verb som *förflytta*. Däremot kan de relativt osökt användas i parafraaser av ett antal verb med underordnad betydelse, typ *slänga* 'kasta vårdslöst'. De nukleära verben har i allmänhet en tendens att vara mycket polysema och utvecklas till grammatiska markörer. Verben på basnivån är också polysema men inte i samma utsträckning. De har också en svagare tendens att utvecklas till grammatiska markörer. Bland objektförflyttningsverben på basnivån i tabell 8 tycks det endast vara 'kasta' som har en nämnvärd sådan tendens. Detta verb utgör en relativt vanlig källa för 'perfekt' i olika språk (Bybee & Dahl 1989).

Som ett exempel på en djupare analys av enskilda verb ska vi se något på verben *kasta* och *dra*. Båda har flera betydelser och kan t ex trots att de är objektförflyttningsverb även användas som egenförflyttningsverb (*kasta sig ut genom fönstret* resp. *dra sig tillbaka till sitt rum*). Verben kan också anta rent abstrakta betydelser som *kasta misstankar på* och *dra en förhastad slutsats*. Man kan som vanligen är fallet i en ordbok beskriva detta genom att lista de olika betydelserna och ange dessa med en synonym (eller synonym fras). Det finns numera datorbaserade lexikon som möjliggör en flexibel sökning på grundval av semantiska relationer som synonymi. Av praktiska hänsyn kan detta vara en bra lösning, men enligt min mening missar man därigenom möjligheten att förklara hur olika delbetydelser hos ett ord är relaterade, hur de lärs in av barn och hur språk liknar resp. skiljer sig från varandra med avseende på polysemimönstren.

Den analysmodell jag här kommer att skissera bygger på att det finns en idealiserad grundbetydelse som kan beskrivas som en kombination av betydelsekomponenter. Avvikelser från grundbetydelsen är vanliga i faktiska texter. Många av dessa avvikelser kan ordnas i ett kontinuum och beskrivas genom stegvis undertryckande av vissa komponenter i grundbetydelsen eller genom tillägg av betydelsekomponenter. Vi kan kalla detta **kontinuerliga**

föremål i rörelse. Mest grundläggande är det fall då föremålet (eller en av dess delar) hålls i handen. Då man kastar något sätts föremålet i rörelse genom en kraftig rörelse bakåt-framåt med armen varvid föremålet släpps och får flyga iväg genom luften. Då man drar eller skjuter något håller man kontinuerligt fast det. Skillnaden mellan verben består i det mest typiska fallet i att man drar samman armen då man drar respektive sträcker armen då man skjuter ett föremål ifrån sig. I det följande kommer jag att tillämpa en notation som introducerats av Miller & Johnson-Laird (1976). (Analysen skiljer sig dock på flera punkter från deras av motsvarande engelska ord.) Verbet *dra* har då komponenten (CONTRACT(z,ARM), medan *skjuta* har: (STRETCH(z,ARM)). Komponenterna CONTRACT och STRETCH tänks i första hand vara kopplade till hur man förnimmar sina egna kropps rörelser (proprioception). I typfallet kommer det som förflyttas att röra sig mot agenten då man drar och från agenten då man skjuter, t ex i exempel som *Jag drog ut/sköt in skrivbordslådan*. Detta är en följd av kraftens riktning.

Lyckas man beskriva differentieringen mellan basverben är den svåraste delen av beskrivningen av betydelsen hos mer specialiserade verb i allmänhet avklarad. Betydelsen av verb som är underordnade ett annat verb innehåller det överordnade verbet som kärna. I **tabell 10** visas differentieringen mellan verb som är underordnade *dra*. De innehåller det överordnade verbet i kombination med ett adverbialt element eller specificerar närmare typen av Figur, Väg och/eller Grund. Ofta inkorporerade i underordnade verb är dessutom Instrument.

(ALONG(PULL))(z,x,GROUND)	släpa
(SUDDENLY(PULL))(z,x)	rycka
(WITH EFFORT(PULL))(z,x)	slita
(DOWN(PULL))(z, ROPE)	hala
(UP(PULL))(z, ROPE)	hissa
PULL(VEHICLE, VEHICLE)	bogsera

Tabell 10. Differentiering mellan verb som är underordnade 'dra'

Jozsef kastade en liten sten på en av hästarna

En motivering för urskiljandet av just dessa komponenter är också att många av dem enskilt kan realiseras i olika användningar av ordet. Kasta kan användas som ett rent kroppsrörelseverb *Han kastade ut med armarna*. Här är det främst (ii) som fokuseras. Vanligtvis används det dock om andra kroppsdelar, främst huvudet men även håret.

Han kastade med huvudet som för att göra sig kvitt tankarna,
Elena kastade tillbaka håret.
Under tiden kastade hon överkroppen fram och tillbaka

Den semantiska representationen består närmast av en generaliserad form av (ii):

(ii) (BACK&FORTH(TRAVEL))(BODYPART)

I följande exempel realiseras främst (iii), dvs styrkan med vilken en kraft riktas mot något, och en generaliserad form av (iv), närmast endast TRAVEL(x):

Allan kastade igen ytterdörren bakom sig.
döda stammar som kastats upp av vågorna
Det har du redan gjort, svarade konduktören och kastade av honom.

Detsamma gäller då verbet i reflexiv form används som ett egenflyttningsverb:

Mireille kastade sig ner på divanen igen och skrattade.
Joe kastade sig över honom igen och måttade mot hans huvud.

I rent metaforiska användningar framhävs också våldsamheten i skeendet som i följande exempel där ett emotivt uttryck bildats genom en spatial metafor

Hon kastades mellan rosig optimism och djup förtvivlan.

En vanligt typ av objekt till verbet är blickar och ljusfenomen. I detta fall är det väl närmast (iv), att något förflyttas genom luften som motiverar användningen av *kasta*:

Hon kastade en snabb, nervös blick på husets entré.
En flammande brasa kastade ett milt sken över scenen,
Den ensamma matta lågan kastade skuggor över golvet

Åtskilligt återstår att säga om verbet *kasta*, men vad som redan sagts bör räcka för att ge en uppfattning om hur komplicerad analysen blir om man försöker att redogöra för ett ords samtliga betydelser på ett systematiskt sätt.

5.4. Flertydigheten hos verbet dra

Att *dra* innebär att man håller i något och samtidigt drar samman musklerna i armen så att en kraft verkar på det föremål man håller i. Det bör kanske påpekas att CONTRACT tänks ha en direkt koppling till den kroppsörnimmelse man har av en muskelkontraktion. ('Dra' uppträder alltså inte i definitionen, vilket skulle leda till cirkularitet.) Kraften kan leda till att det man håller i förflyttas (*Kalle drog ut byrålådan*) men detta behöver inte vara fallet, vilket det inte är i exempel som: *Kalle drog mig i rockärmen* eller *Kalle kände att det drog i mungiporna*. Anbringandet av en kraft kan också leda till att föremålets form förändras snarare än att föremålet förflyttas: *Kalle drog i gummisnodden så att den tånjde sig*. Detta gör att komponenten FORCE har en framträdande plats i verbets representation:

- (i) ACT(z,S)
- (ii) CONTRACT(w) ;Default: ARM(w)
- (iii) FORCE (x, d1)
- (iv) (TOWARD(TRAVEL))(x,z)
- (v) CAUSE(S, (ii)) & CAUSE ((ii), (iii)) & CAUSE((iii), (iv))

Då *dra* fungerar som ett förflytningsverb uppträder det i följande syntaktiska ram:

NP^z __ (Particle) NP^x (prep NP^y)

I följande autentiska exempel från Språkdatas romankorpus 1981 realiseras alla komponenter i grundbetydelsen:

Han drar kärran med kofferten.
Elfrida drar täcket över huvudet och börjar gråta.
Så drog hon ut toalettborsslådan och såg efter,
Du måste lugna dej, varnade hon och drog honom ner från bron.

I följande exempel realiseras bara (i)-(iii) och relevanta delar av (v). Verbet *dra* kan användas utan att anbringandet av en kraft ger upphov till någon förflyttning. Den syntaktiska ramen innehåller då en preposition (vanligen *i*) före det element som kraften verkar på:

NP^z __ *i* NP^x

Hjalmar drog sig *i* örsnibben.
Zachrisson drog *i* sitt skägg och småskrattade.
Han sträckte på sig och drog *i* nödbromsen.
Arrendatorn och hans drängar drog *i* klocksträngarna,

Verbet *dra* kan också fungera som ett renodlat kroppsrörelseverb. Figuren (x) utgörs då av en kroppsdel, främst handen men även andra kroppsdelar kan förekomma:

I sista minuten drog jag handen från papperet,
Hon får kvickt dra undan fötterna för att inte bli genomvåt.

Främst är det komponenten CONTRACT(w) som fokuseras i dessa exempel men även komponenten TRAVEL(x), eftersom kroppsdelen förflyttas. I följande exempel realiserar sig enbart CONTRACT(w):

Hans ansikte drog ihop sig, i hopplöshet, maktlöshet.
så hennes hud drar ihop sig i en rysning

I opersonliga konstruktioner är det också främst komponenten CONTRACT(w) som realiserar sig (syntaktisk ram: det __ prep NP^w ; BODY-PART(w)):

Det tyngde och drog överallt, och hon hade velat gråta om hon bara orkat
Det drog lite kring munnen på Karna.

Verbet *dra* kan också fungera som ett egenförflyttningsverb. I denna användning är de flesta komponenterna i grundbetydelsen undertryckta utom komponenten TRAVEL(x). Även den speciella riktningen TOWARD saknas:

Vinden drar genom träden.
Någonstans över mig drar ett flygplan fram genom det tjocka vita.
På torsdagarna klockan elva drog ett märkligt följe genom sjukhussalarna. Det var rondan /.../

Då *dra* uppträder som egenförflyttningsverb i reflexiv form, vanligen med prep. *undan*, *tillbaka*, upplever man en metaforisk anknytning till CONTRACT(w) (*jämför dra undan handen*), även om det är svårt att uttrycka sambandet riktigt preciserat:

Greta och Sofia var beredda att dra sig tillbaka så snart de hälsat /.../
Jag drog mig försiktigt undan och satte mig i fåtöljen vid fönstret

Det finns ett antal olika användningar där man är beredd att postulera olika delbetydelser beroende på vilken typ av objekt verbet tar. Ett sådant fall är då objektet betecknar luft (som man andas in):

Han svalde. Drog ett djupt andetag.
Marga drog en djup suck, som löst ur en förstening,

Främst är det förflyttningskomponenten som specialiserats:

(iv') (TOWARD(TRAVEL))(AIR, LUNGS)

Objektet kan också utgöras av sådant som typiskt följer med luften:

Han ville dra in okända dofter och lokalisera dem till deras källor.
Han drog inte alltid in röken -- ofta satt cigarettens bara där,

Det finns också en specialiserad användning där dra uppträder med ett operonligt *det* som subjekt:

Golvbrädorna var iskalla och det drog in mellan dem.

I denna användning föreligger främst en specialiserad form av förflyttningskomponenten:

(iv'') (IN(TRAVEL))((COLD(AIR)), HOUSE)

Ytterligare en typ av objekt som är ganska vanlig i romantexterna är klädesplagg av skilda slag. Vad som främst motiverar att sådana exempel uppfattas som en specialanvändning av verbet är att de uppträder i en syntaktisk ram som ansluter till verbpar som *klä på sig/klä av sig, ta på sig/ ta av sig*:

Håkan drog omständligt av sig sin högra handske
Karl drar på sig rocken och knäpper den långsamt.
men hon höll redan på att dra nattlinnet över huvudet...

Parallella exempel finns med verbet *kasta*:

"Ett ögonblick", sade Jaromil och kastade skyndsamt på sig byxor och skjorta;
Hon kastade av sig kappan och ställde sig mitt i rummet.

På- och avklädning kan uppfattas som ett delfält bland förflyttningsverben. Det innehåller ett specialiserat verb *klä(da)* medan övriga medlemmar i fältet består av verb med mer allmän grundbetydelse som sekundärt uppträder i delfältet:

Syntaktisk ram: NP^z ___ på/av sig NP^x ; CLOTHES (x)

klä på/av sig:	generellt, vanl. utan specificering av NP ^x
ta, sätta på sig/ ta av sig:	om enskilda plagg
dra på/av sig:	LÅNGSAMT, om enskilda plagg
kasta på/av sig:	HASTIGT

Användandet av ett verb med grundbetydelsen 'dra' inom delfältet på/av-klädning har en parallell i tyskans *anziehen* (*ziehen* 'dra'). Detta verb har dock en mer generaliserad betydelse och svarar närmast mot *ta på sig* (jfr *Anzug* 'klädsel'). I romantexterna har *dra* en markerad betydelse. Verbet tycks främst användas för att skapa vilopunkter i handlingen och tillfälligt dra ner takten.

Många frågor har måst lämnas obesvarade i analysen av *dra*. Det krävs tentativa analyser av ett ganska stort antal ord för att det ska bli möjligt att urskilja vilka generella principer som styr det komplicerade mönster av flertydighet som kännetecknar i synnerhet de mest grundläggande delarna av ordförrådet. Men vi får inte dra oss för att kasta oss över de verkligt svåra problemen inom lexikologin.

Litteratur

- Allén, S (1971), Nusvensk frekvensordbok 2: Lemman. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Andersen, E (1978), Body-part terminology. I: Greenberg, J (ed.).
- Berlin, B (1978), Ethnobiological classification. I: Rosch, E & Lloyd, B (eds.), Cognition and categorization. Lawrence Erlbaum, Hillsdale/New Jersey.
- Bybee, J & Dahl, Ö (1989), The creation of tense and aspect systems. *Studies in Language* 13: 51-103.
- Church, K W & Hanks P (1990), Word association norms, mutual information and lexicography. *Computational Linguistics* 16:1, s. 22-29.
- Dixon, R M W (1972), The Dyirbal language of North Queensland. Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Fellbaum, C & Miller, G A (1990), Folk psychology or semantic entailment? A reply to Rips and Conrad. *Psychological Review* 97, 565-570.
- Garrett, M F (1988), Processes in language production. I: Newmeyer, F (ed.), *Linguistics: The Cambridge Survey. III. Language: Psychological and biological aspects.* Cambridge Univ Press, Cambridge.
- Greenberg, J (1966), Language universals with particular reference to feature hierarchies. *Janua Linguarum, Series Minor*, 59. Mouton, The Hague.
- Greenberg, J (ed. 1978), *Universals of human language. Vol. 3: Word structure.* Stanford Univ Press, Stanford.
- Heine, B, Claudi, U & Hünnemeyer, F (1991a), Grammaticalization. A conceptual framework. Univ of Chicago Press, Chicago & London.
- Heine, B, Claudi, U & Hünnemeyer, F (1991b), From cognition to grammar: Evidence from African languages. I: Traugott & Heine (eds.).
- Hellquist, E (1948), *Svensk etymologisk ordbok.* 1-2. Lund.
- Hollerbach, J (1990a), Fundamentals of motor behavior. I: Osherson et al (eds.).
- Hollerbach, J (1990b), Planning of arm movements. I: Osherson et al. (eds.)
- Lakoff, G & Johnson, M (1980), *Metaphors we live by.* The Univ of Chicago Press, Chicago.
- Miller, G A & Johnson-Laird, P (1976), *Language and perception.* Cambridge Univ Press, Cambridge.

- Osherson, D, Kosslyn, S & Hollerbach, J (eds. 1990), An invitation to cognitive science. Vol 2. Visual cognition and action. The MIT Press, Cambridge/Mass.
- Smith, E (1990), Categorization. I: Osherson, D & Smith, E (eds.), An invitation to cognitive science. Vol 3. Thinking. The MIT Press, Cambridge/Mass.
- Talmy, L (1985), Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. I. Shopen, T (ed.), Language typology and syntactic description. III. Grammatical categories and the lexicon. Cambridge Univ Press, Cambridge.
- Traugott, E C & Heine, B (eds. 1991), Approaches to grammaticalization. Vol. I-II. John Benjamins, Amsterdam.
- Tryon, D T (1970), An introduction to Maranungku (Northern Australia). Pacific Linguistics Ser. B. No. 15. Canberra.
- Tryon, D T (1974), Daly family languages, Australia. Pacific Linguistics Ser. C. No. 32. Canberra.
- Ulan, R (1978), The nature of future tenses. I: Greenberg, J (ed.).
- Viberg, Å (1981). Studier i kontrastiv lexikologi (ak. avh.). Lättast tillgänglig som: SSM Report 7-8. Inst f lingvistik, Stockholms universitet.
- (1984). Fysiska kontaktverb i svenskan. En skiss. I: Svenskans beskrivning 14. Lund.
- (1985a). Hel och trasig. En skiss av några verbala semantiska fält i svenskan. I: Svenskans beskrivning 15. Göteborgs universitet.
- (1985b). Lexikal andraspråksinläring. I: SUM-rapport 2. Centrum för tvåspråkighetsforskning.
- (1986), The study of crosslinguistic lexicology. I: Dahl, Ö (ed.), Papers from the Ninth Scandinavian Conference of Linguistics. Vol. 1. Inst f lingvistik, Stockholms universitet.
- (1990), Svenskans lexikala profil. I: Andersson, E & Sundman, M (utg.), Svenskans beskrivning 17. Åbo 1989. Åbo akademis förlag, Åbo.
- (1991), Utvärdering av skolförberedelsegrupper i Rinkeby. Rapport 4. En longitudinell djupstudie av språkutvecklingen. Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet.
- (1992), Tvärspråklig lexikologi med svenskan i centrum. I: Fjeld, R (red.), Nordiske studier i leksikografi. Oslo.